

דף קה

‘נתכוין לכתוב אות אחת ועלו בידו שתיים – חייב. והתנן פטור? – לא קשיא, הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני’. יש מפרשים שבברייתא המחייבת מדובר כשעלו בידו שני הזיינין מזויינים, וברייתא האחרת מדברת כשלא זיינן (ריא”ו. וכו”מ מפשט דברי רש”י).

ואף על פי שלא נתכוין אלא לאות אחת שהיא חצי שיעור, אין נחשב ‘מתעסק’ בשל כך, ולא דמי לנתכוין לזרוק שתיים וזרק ארבע שפטור, כי שם השתיים אינם ראויים לצירוף לאחר שהחפץ נה, משא”כ כתיבת אות אחת ראוי לצרף אליה אות אחרת (רא”מ הרבינין).

ויש מפרשים להפך; אם עלו בידו מזויינים ומתוקנים – פטור, שהרי נתכוין לכתוב אות אחת בלבד שהוא פחות מכשיעור, אבל אם לאחר שראה שעלו בידו שתיים הוסיף וזיינן – חייב, כאילו כתבן בכוונה תחילה (תוס’ הרי”ד).

ויש מי שפרש בדרך שלישית; נחלקו הברייתות בשאלה האם זיוני האותיות, התגים, מעכבים בצורת האות והספר פסול ללא תגים, כי אז כשנתכוין לכתוב ח”ת וכתב שני זייני”ן פטור, שהרי האות ח”ת אינה מתזייגת, נמצא שכתב שני זייני”ם ללא תגים ואין זו צורה שלמה. [ולפי זה אפילו מתחילה נתכוין לכתוב שני זייני”ם וכתבן ללא תגים – פטור, וכדברי התוס’], או שמא התגים אינם מעכבים הלכך חייב על האות לבדה ללא תגיה (עפ”י שלטי הגבורים).

וכתב בשלטי הגבורים שהרמב”ם לא הביא חילוק זה שבגמרא מפני שהולך הוא לשיטתו (ספר תורה ז, ח-ט ובתשובה קנד במהדור’ בלאו; אגרות הרמב”ם הוצאת שילת תשנ”ה ח”ב עמ’ תרלג) שאין חסרון התגים מעכב. עפ”ש. וכן נקט המשנה-ברורה (שמ סקכ”ב) כדבר מוסכם, שלפי מה שאנו פוסקים שזיונין אינן לעיכובא, וגם בגטין לא נוהגים בזיונין, וכל שכן בשאר כתיבות – ודאי הוא כתב גמור אף בלי זיונין, שמלאכת כתיבה דאורייתא בכל כתב ובכל לשון.

ואולם הריב”א (המובא בשלטי הגבורים) שפירש דברי הגמרא שהזיונין מעכבים וכל שלא עשאן אינו חייב משום כותב בשבת, אכן למד מכאן לענין גטין שצריך לזיינן. וע”ע בקהלות יעקב מח.

אך יש סוברים שאף על פי שאין התגים מעכבים, אם רצה לעשותן ולא עשאן – פטור שהרי לא נתקיימה מחשבתו, וכוונת הגמרא **‘דבעי זיוני’ – שרצה לעשותן אעפ”י שאינו הכרחי** (עפ”י שו”ת הגרעק”א כא בדעת הרמב”ם).

ובדומה לזה נראה מפירוש ר”ח כאן, שזיוני’ אין משמעותו דוקא לתגים אלא כל קישוט ויפוי נקרא כן [כפי שמובא לשון זו בכמה מקומות בספרי הראשונים – ע’ חובות הלבבות שער הבחינה ד ושער הבטחון ה ושער יהוד המעשה ג. וכן במורה הנבוכים ג, יב. ושמא התגים נקראים כן, על שם שמקשטים את האות, ולא דוקא משום דמיונם לאות ז”ן]. וכל שרצה לקשט האות ועדיין לא קישט, לא נתקיימה מחשבתו (ע’ בזה בשו”ת שבט הלוי ח”א ט).

ובקהלות יעקב (מח, ב) תמה על סברה זו, והלא הן נחשבות אותיות גם ללא שזיינן ומדוע ייפטר, הלא מלאכתו מתקיימת במקום אחר, וכמו חק קפיזא בקבא.

וכבר הביא בשו”ת אבני נזר (רג) מהאור-זרוע (גטין תשטו) שפירש הסוגיא כן, שרוצה לזיינן אעפ”י שאינו חייב לעשות כן. ובאר הטעם, לפי שדומה לנתכוין להוציא לפניו ובא לאחריו שלא נעשית מחשבתו, ואעפ”י שכשר ללא תגים, אין האות נחשבת שלמה בלעדיו.

אנכי נוטריקון אנא נפשי כתיבת יהבית’ – על ידי נתינת התורה, נתתי לכם כביכול את נפשי, שאור-אין-סוף ב”ה שורה באותיותיה של התורה, ועל ידיהן ממשיכים החיות וכל שפע טוב למטה (עפ”י תולדות אהרן (זיטומיר) ואתחנן).

ע”ע: בעש”ט על התורה פר’ יתרו ט; אור גדליהו ואתחנן ד.

'רבנן אמרי: אמירה נעימה כתיבה יהיבה. איכא דאמרי: אנכרי לפרע יהיבה כתיבה נאמנין אמריה' בבאור החילוק בין הלשונות, ע' בספר משך חכמה יתרו כ,ב.

'כי ירט הדרך לנגדי יראה ראתה נשתה'. 'יראה' – דבר היראוי ראתה האתון. ויש מפרשים: יראה – עוד בטרם ראתה המלאך נפלה עליה חרדה, ואחר כך ראתה ונטתה (ע' רש"ש מנחות סו; גור אריה – בלק). ע"ע אודות דרשות נוטריקון – ביוסף דעת מנחות סו:

'זמה נצטד"ק – נכונים אנחנו, צדיקים אנחנו, טהורים אנחנו, דכים אנחנו, קדושים אנחנו'. כנגד חמשה דברים שנחשדו על ידי יוסף; שלשה בעודם בבית אביהם – אבר מן החי, עריות, ולזול בבני השפחות, ושני דברים שחשדם עתה – במרגלים ובגנבים. 'נכונים' כנגד מרגלים, כדרך שאמרו כנים אנחנו לא היו עבדיך מרגלים. 'צדיקים' – כנגד גנבים. 'טהורים' נגד אכילת אבר מן החי שהוא מטמא כנבלה. 'דכים' – נגד מזלזלים בבני השפחות. 'קדושים' – כדתניא בספרא 'קדושים תהיו' הוו פרושים מן העריות (דרשות בית ישי מהדו"ת כב הערה ט).

פרק שלשה עשר

'העושה שתי בתי נירין בנירין, בקירוס בנפה בכברה ובסל – חייב. מאי [בנירין] – אמר אביי: תרתי בבתי [בד"י: בבי. בכת"י: בבת] נירא וחדא בנירא. בקירוס – מאי בקירוס – אמר רב: מצוביתא'. לפרש"י, 'בתי ניר' הם טבעות או לולאות, המכונות גם 'חורי הליץ', דרכן עוברים חוטי השתי המתוחים על המסכת. בגול האורגים קיימות לפחות שתי מערכות של שורת-חורים כאלו. כל חוטי השתי עוברים דרך החורים הללו; החוט האחד עובר בחור שבמערכת אחת, והחוט הסמוך לו – בחור שבמערכת השניה, והסמוך לו – בחור נוסף של מערכת ראשונה, והסמוך לו – במערכת השניה, וכן הלאה. כך שכל מספר זוגי של חוטי שתי מושחלים במערכת-חורים אחת, וכל מספר בלתי זוגי – במערכת השניה.

בשיטה זו ניתן בנקל להעלות ולהוריד לסירוגין את מחצית חוטי השתי ולהוריד ולהעלות את מחציתם – לצורך העברת חוט הערב ביניהם.

אותן טבעות או לולאות, תפוסות בגול על ידי חוטים הקשורים אל מסגרת קנים, חוטים אלו נקראים 'נירים' (גם: 'ליצים').

התקנת החוטים והלולאות נעשית בנפרד על 'לוח ליצים' [לוח שתקועות בו יתדות, עליהן בונים את החוטים עם הלולאות. השימוש בלוח זה מיקל על בניית הליצים, וגם מבטיח שכל הלולאות יהיו אחידות ומקבילות אחת אל חברתה]. לאחר שהותקנו בלוח זה הנירים ובתי הנירים, מעבירים אותם מהלוח אל מסגרת הנירים המותקנת בגול האריגה.

'הקירוס' (לפי פירוש הרמב"ם הערוך ועוד), הוא כלי כעין מסרק העשוי מסיבים שונים (ומשתמשים בו כמסנתג לדברים שונים. 'הערוך'), דרכו עוברים כל חוטי השתי, ותפקידו לדחוק כל חוט ערב חדש, אל החוט הקודם לו – כדי ליצור בד חזק וצפוף. בכל פעם שהבוכיאר עם חוט הערב נע הלוח ושוב, הקירוס מכה ודוחק את קו חוט הערב למקומו. (פעולה זו היא מלאכת 'מדקדק' לפרש"י ורבנו חננאל). תנועת הקירוס גם תפריד את חוטי השתי הנצמדים זה לזה.

התאור הנ"ל מתאר אריגה 'פשוטה', בה חוט הערב עובר תמיד מעל חוטי-שתי אחד ומתחת החוט הבא אחריו (שיטת 1-1). אריגה זו מתאימה ביותר לאריגת פשתן, העשוי מסיבים קשים וחזקים. לעומת זאת בגדי צמר האמורים לחמם ולהיות רכים וגמישים, אריגתם נעשית על ידי העברת שני חוטים בתוך כל חור-ליץ של מערכת אחת, וחוט שלישי עובר בחורים שבמערכת השניה (שיטת 1-2). באופן דומה נתונים החוטים במסרק – שני חוטי שתי במרווח אחד שלו, וחוט שלישי במרווח הבא אחריו.

עד כאן תאור המציאות, מכאן לבאור הסוגיא:

מהות מלאכת עשיית שני בתי נירין; לפירוש רש"י (כאן ולעיל עג:) ורבנו חננאל – העברת שני חוטי שתי דרך אותן טבעות. [וכן העברתם ב'קירוס']. לפירוש הר"ד – העברת אותן טבעות מלוח הליצים, אל מסגרת מערכת הנירים.

שאלת הגמרא 'מאי בנירין' לפרש"י, אינה שאלה על הפעולה המחייבת אלא שאלת זיהוי לאותם 'נירים' השנויים במשנתנו – מה הם?

ומפרש אביי: הוא המתקן שהאורג מכניס בו שני חוטי שתי בתוך החור ('תרתני בבתי נירא'), וחוט שלישי (המושחל למערכת נירים אחרת) נתון לצדו מבחוץ, שוכב על החוט שמעל החור ('חדא בנירא'). (עפ"י ספר 'מעשה אורג' לגר"י גוקאוויצקי).

בסוף הספר מנה שם שבעה פירושים נוספים בדברי הגמרא – שני פירושים של רבי נתן בעל הערוך (בערך 'בת נירא ונר'); פירוש המאירי; תוס' יום טוב; מרכבת המשנה שבת ט, טז; הגר"א בשנות אלדור ז, ב; חזון איש כלים כו, ג. וקצר כאן המצע מהשתרע. וע"ע בשו"ת שבט הלוי ח"ז קב, ובמובא בשאלות ותשובות לסיכום.

(ע"ב) ז'אף על פי שמחלל את השבת יצא ידי קריעה. כבר חילקו בירושלמי (הובא בראשונים) בין זה ובין האוכל מצה גזולה, שלא יצא ידי מצוותו, לפי שהיא באה לו בעבירה. וכמה פירושים נאמרו בדבר; יש מפרשים שהקובע הוא אם החפץ של המצוה בא לו בעבירה [כגון מצה גזולה] אם לאו. ויש מפרשים החילוק בין מצב שאין באפשרות לקיום המצוה ללא העבירה, ובין מצב שיכול לקיים המצוה ללא העבירה.

ויש מחלקים חילוק אחר; אין מעשה הקריעה בעצמו המצוה כגון אכילת המצה, אלא התוצאה היא המצוה, היות הבגד קרוע. (ע' בכל זה במפרשי הירושלמי ובפוסקים יו"ד שמ ואו"ח תנ"ד; שפת אמת כאן; עונג יום טוב צה ד"ה מ"מ).

'ואי אדם כשר הוא חיובי מחייב...' שיטת כמה מן הראשונים (ע' ב'חדושי הר"ן' בשם הרא"ה ועוד; ראבי"ה), שאין חובה גמורה לקרוע על אדם כשר שאינו חכם אלא שראוי לבכות ולדאוב עליו, ומי שאינו בוכה ואינו כואב עליו כלל, נענש, אבל אין שיעור באבילותו, והקורע עליו נוהג מנהג טוב, ולכן הקריעה עליו נחשבת תיקון כמו קריעה על קרוב.

וכן נקט הרמ"א (יו"ד שמ, ו), וכתב שכן נהגו להקל. ואולם השו"ע שם פסק שחייבים לקרוע עליו, והוא שעומד שם בין מיתה לקבורה, ואעפ"י שלא עמד עליו בשעת יציאת נשמה. ותלמידי חכמים פטורים מקריעה זו. והש"ך הביא שלדעת הראב"ד והרא"ש גם תלמידי חכמים בכלל קריעה זו. עוד נחלקו הפוסקים אודות קריעה על חכם שמת, כאשר אינו רבו ואין יודעים משמועותיו שחידש (ע"ש בסעיף ז).

'העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע.' בספר גשר החיים (יד, ט) מביא דעות שנהגו להקל

ולא לקרוע בשעת יציאת נשמה, כדי שאנשים לא יימנעו מלעמוד בשעת יציאת נשמה, שהוא זכות לגווע.

ובשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב סוס"י עג) כתב שהוא טעם קלוש לבטל חיוב ממש, והרי ראינו שחז"ל לא חשו לכך הגם שחששו ביותר להפסד ממון. וטעם זה לא נאמר אלא על כך שלא מיהו באותם שאין קורעים אבל אין זה טעם שאנשים כשרים ינהגו כן. ולכך הסיק שבדאי צריך לקרוע כדין. ואפילו רופא שקרע על חולה שמת, צריך לקרוע שוב על חולה אחר, אך די בזה בהוספת משהו על הקרע הקודם.

מקום הקרע על חכם ועל אדם כשר, או לעומד בשעת יציאת נשמה – בשולי הבגד, ולא כמו בקרובים שקורע בצואר דוקא (פוסקים). ו'שולים' היינו מהטבור ולמטה. ואם קרע בביטנה (= בצד הפנימי) נראה שאינו כלום (עפ"י הדושים ובאורים מו"ק כה).

'שכל הבוכה על אדם כשר מוחלין לו על כל עונותיו בשביל כבוד שעשה לו'. מחילת כל עונות ענינה סילוק טמטום הלב שנגרם על ידי החטאים. בכייה על אדם כשר היא בכייה על האמתיות והכשרות שנעדרו מן העולם. רק מי שמרגיש ערך כשרות הלב, בוכה על הסתלקות הכשרות. הגברת הרגשה זו עד כדי בכייה, היא עצמה הת'קון, כי ההכרה הפנימית בגודל ערך האמתיות והכשרות, מערערת ומחלישה את טמטום הלב. וזה פירוש 'שביל כבוד שעשה לו' – שיוודע להעריך את גודל אבידת אדם כשר (מכתב מאלהו ח"ג עמ' 252).

'לא צריכא דלאו אדם כשר הוא. ואי דקאי בשעת יציאת נשמה חיובי מיחייב, דתניא רבי שמעון בן אלעזר אומר: העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע, הא למה זה דומה לספר תורה שנשרפה'. מכאן שגם אדם שאינו כשר, שהוא עובר עבירה, העומדים בשעת יציאת נשמתו חייבים לקרוע עליו כספר תורה שנשרף. ואולם יוצא מן הכלל הזה הוא המומר לעבודה זרה או מומר להכעיס לאחת מן המצוות שבתורה (מהר"ם מרוטנבורג, מובא ברא"ש מועד קטן פרק שלישי נט).
ראה עוד בבאור הענין בספר תקנת השבין עמ' 149 ואילך.

'כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו...'. ההנחה בבית גנזיו תבאר כי לא לשוא הן הדמעות, הן פועלות לרכך את הלב ולהאהיב דרכי יושר על הבריות. פעולת הרושם שבלב כפולה היא בערך האהבה והכבוד שאנו מרגישים לשרידיים (מתוך מאמרי הראי"ה עמ' 396).
וכנגד מה שאמרו (בהגיגה ה:): שב'בתי גוואי' יש בכיה לפני הקב"ה, אבל לא ב'בתי בראי' – כלומר בטבע אין שינוי והרגש כלל ועולם כמנהגו נוהג. ועל כן 'סופרן ומניחן בבית גנזיו' – ששם הקב"ה בוכה כביכול (עפ"י משך חכמה ויחי ג, ט).

במקום אחר אמרו רבותינו ז"ל: 'אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד'. וכיון שבית גנזיו הוא מקומן של דמעות על אדם כשר, בהכרח שהבכיה על אדם כשר ויראת שמים – זהות הן. המוריד דמעות על אדם כשר ודאי יש לו יראת שמים אמיתית, כי הירא-שמים באמת בפנימיות, יכול להעריך נכונה את כשרות הלב. פנימיות נערכת רק על ידי פנימיות. והוא הנכס היקר ביותר אצל הקב"ה, שהרי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, כי היא נרכשת על ידי בחירת האדם בלבד, לכך הקב"ה סופרן – כדרך דבר יקר וחשוב שסופרים אותו – ומניחן בבית גנזיו (מכתב מאלהו ח"ג עמ' 252. וכבר כתב המהרש"א עיקר הדבר).

'האי נמי מתקן הוא, דקעביד נחת רוח ליצרו. וכהאי גוונא מי שרי?...'. רש"י פירש הקושיא מדוע הוא חייב, הלא אין זה מתקן אלא מקלקל שמרגיל את יצרו יותר (וכ"מ בתוס'). ואילו מדברי הרמב"ם נראה שאין זו קושיא על הדין אלא על משמעות הלשון, שנראה שרק בשבת יש איסור בדבר ולא בחול [דומיא דמקרקע על מתו], והלא אף בחול אסור לעשות כן. ותרצו שיש אופנים שמותר הדבר. ולשטתו לענין שבת אין חילוק אם קרע כדי להטיל אימה או קרע לשכך חמתו, בכל אופן אינו נידון כמקלקל (כן פירש המגיד משנה ח,ה. וע' גם בחדושי הנצי"ב כאן).

'דקא עביד למירמא אימתא אינשי ביתיה, כי הא דרב יהודה...' –

'... וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו. ואם רצה להטיל אימה על בניו ובני ביתו, או על הציבור אם היה פרנס ורצה לכעוס עליהן כדי שיחזרו למוטב – יראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי לייסרם ותהיה דעתו מיושבת בינו לבין עצמו, כאדם שהוא מדמה כועס בשעת כעסו והוא אינו כועס... ובעלי כעס אין חיהם חיים' (רמב"ם דעות ב,ג).

ועל זה אמרו (בתענית כ:): 'מימי לא הקפדתי בתוך ביתי' – גם אם לפעמים הוצרכתי להראות כעס כלפי חוץ, 'בתוך ביתי' כלומר בפנימיות נפשי לא הקפדתי כלל (עפ"י הנהגות ישרות טו. – מנהגי מוסר מהבעש"ט, לר"י מפולנאה).

וכתב המאירי: אף על פי שהותר לשבר כלים כדי להטיל אימה על אנשי ביתו וכן נהגו כמה חכמים, ראוי לכל חכם שלא ירגיל עצמו בכך שמא ילמדו ממנו אנשים שאינם מהוגנים.

בספר מגדים חדשים כתב, שכן נראית דעת הרמב"ם שהשמיט הלכה זו שמותר לשבר כלים להטיל אימה. ועוד הוסיף שרב יהודה שנהג כן בעצמו, מצינו לו (בגטין ו:): שהזהיר 'לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו...'. וע"כ שרב יהודה ידע להבחין בין 'אימה' ל'אימה יתירה', אבל אי אפשר למסור הבחנה זו ביד כל אדם, הלכך למעשה יש להימנע מכך.

'שליף מצובייתא'. הר"ן פירש: היה שולף אימרת הבגד מן הבגד, להראות שהוא כועס. והערוך מפרש שהוא הקירוס ('מצובייתא') המוזכר לעיל, העשוי מסיבים או קנים דקים. ומשמע מדברי כמה ראשונים (ע' בספר החינוך תקכט; סמ"ק קעה. וכן נקט מהרש"א) שעשו זאת באופן שאין בו השחתה, כגון שליפת האימרא שיכול להחזירה, וכן הקירוס יתכן שניתן לחברו מחדש או שהוא כלי פחות ערך, אבל בלאו הכי אסור הדבר משום בל תשחית.

ויש סוברים שאפילו מפסיד החפץ מותר כיון שעושה כן לתועלת חינוכית (כן מבואר בתוס' קדושין לב. ד"ה רב יהודה, שאם משליך ארנק לים למירמא אימתא אינשי ביתיה מותר הגם שאם משליך בחמתו בחנם עובר בבל תשחית. וכ"כ בהגהות מיימוניות הל' מלכים ו אות ג).

וראה אריכות דברים בענין זה ובגדרי 'בל תשחית' בספר מגדים חדשים כאן.

'כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו שנאמר נודי ספרתה אתה שימה דמעותי בנאדך הלא בספרתך'. משמע לו שמקרא זה מדבר בבוכה על המת, כי בלאו הכי אין לו לאדם להצטער ולכבות (עמהרש"א).

'כל המתעצל בהספדו של חכם – ראוי לקוברו בחייו'. בספר משך חכמה (אחרי מות טז,א) העלה אפשרות לפרש 'בחייו' – של החכם. כלומר מיתתו לא פעלה על המתעצל ולא כיפרה עליו מאומה, כי הנה אמרו שמיתת צדיקים מכפרת, שאז היא עת רצון, בעלות נפש הצדיק למרום, ורוכב בערבות שש ושמה

בבואה אליו. והרי זה מעין יום הכפורים שמכפר רק למי שקוראו 'מקרא קדש' ומכיר בערכו ובקדושתו, אבל לא במבעט ביוהכ"פ ומחשיבו כשאר הימים. כמו כן בצדיק שמסתלק, אם מחשיבו ומרוממו – מיתתו מכפרת, אבל המבעטו בלבו – לא כיפר עליו כלום.

'... ראוי לקוברו בחייו... מלמד שרגש עליהן הר להורגן' – כענין שאמרו בקבלת התורה 'כפה עליהן הר כגיגית... אם לא תקבלו – שם תהא קבורתכם', כי נטילתה כנתינתה (ע' רפ"ב דכתובות), וכשאינ מתאבלים בנטיילתה הרי זה כולזול בקבלתה, ולכן נענשים כאילו מתחילה לא היו רוצים לקבלה (עפ"י שו"ת ר"י מסלוצק סוס"י נה; משנת ר' אהרן (מוסר) ח"ג עמ' רו).

'כל המתעצל בהספדו של חכם' [י"ג]: בהספדו של אדם כשר. ערי"ף רא"ש ורמב"ם, טויו"ד שמד] – **אינו מאריך ימים, מדה כנגד מדה.** עונשי שמים באים כדי ללמד את האדם ולתקנו. וענין 'מדה כנגד מדה' הוא שיהא בעונש לימוד ישיר המורה על אותו ענין שהאדם לקוי בו, כדי שעל ידי העונש יבוא האדם לידי ההכרה הנכונה ויגלה את החסרון שגרם לו לחטוא; – מדוע האדם מתעצל בהספדו של חכם? מפני שחסרה לו הבחנת ערך החכם וחכמתו. אין זאת אלא שלקויה אצלו ההרגשה שהתורה היא חיינו; עדיין משמעות החיים אצלו היא גשמית גרידא, לכן אינו חש בהעדר התורה והיראה על ידי מיתת החכם. לפיכך מראים לו משמים שאין ערך לחייו הוא כיון שהם חסרים את התוכן האמיתי, ולא יחוו משמים על חייו (מכתב מאליהו ח"ג עמ' 251. ועמהרש"א). ע"ע משנת ר' אהרן ח"ג עמ' ריג רכה-רכט, בבאור חומר שהתמירו על התעצלות בהספדו של חכם.

'ימים האריכו שנים לא האריכו.' ע"ע מהרש"א; דברי סופרים (לר"צ הכהן) ו; מגדים חדשים (לרד"י וויס שליט"א) ברכות ח: (מש"ח ראה יב,ה).

'אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אחד מן האחים שמת – ידאגו כל האחין כולן. אחד מבני חבורה שמת – תדאג כל החבורה כולה.' למה הדבר דומה – לכיפה של אבנים, כיון שנודעוזה אחת מהן – נודעוזה כולן (ירושלמי. מובא בתוס' מועד קטן כז: ד"ה מכאן. עע"ש). וצריכה החבורה להרבות ברחמים כנגד מדת הדין השולטת בה (מהרש"א).

– כאשר נענש אדם בבית דין של מעלה, גם קרוביו וידידיו עומדים לדין, כי גם הצער והנוק המגיע להם נלקח בחשבון ונשקל במאזני צדק, משום כך אם מת אחד מהחבורה ידאגו כל בני החבורה, שהרי מותו מוכיח שגם הם נתחייבו בדין (בשם רבי ישראל סאלנטר).

'ככתבם וכלשונם'

'(ע"ב) 'העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע, הא למה זה דומה – לספר תורה שנשרפה (במו"ק: שנשרף)' – האדם הוא ספר תורה. האותיות בספר תורה הן התכונות וההכונות שבהן ילמד האדם את דרכי עבודתו ית'. עבר אדם עבירה ח"ו, נעשה קרע בספר תורה והאותיות פורחות, כמו שאמרו ז"ל

בשבירת הלוחות (פסחים פז), ומקומן מתמלא קיא צואה – רוח הטומאה, טירחון שאין דוגמתו. בתשובה ומרירות הלב ובכיות רוחך את הצואה, כמו שאמרו בזהר 'זבחי אלקים רוח נשברה – רוח הטומאה נשברה'.

וידוי צריך להיות בכ"ב אותיות, כי הידוי מחזיר את אותיות הקדושה'.

(מכתב מאליהו ח"ד עמ' 91 – מדרשת הגר"ח מוולוז'ין זצ"ל)

'... שכך אומנותו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך... עד שאומר לו עבוד עבודה זרה... איזהו אל זר שיש בגופו של אדם, זה יצר הרע' –

דע כי כל דבר מתחלק לג' קוין; ב' קצוות ואמצעי כנודע, והם בספירות: חסד גבורה תפארת, ונגדם בקליפה עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים. ע"ז הוא קו אמצעי, והוא תפארת דקליפה, הנמשך מן הכתר שהוא השורש, שרצה השי"ת שיהיה נמצא שרצה להתדמות לו, וזהו ע"ז. וקצה הימיני – גילוי עריות, שהוא תאוה ואהבה רעה וכנודע מה שנאמר באחותו חסד. וגבורה רעה הוא לשפוך דם נקי בגבורתו.

ומצינו שתי פעמים בדברי רז"ל **כך דרכו של יצר הרע, היום... עד שאומר לו...** – האחד בשבת (קה) גבי משבר כליו בחמתו דהיינו אביזרייהו דשפיכות דמים, והשני בנידה (יג) גבי מביא עצמו לידי הרהור שהוא אביזרייהו דגילוי עריות. והם קצה הידות, והידות הם ענפים מהגוף, ועל ידו יבוא למעלה עד הגוף שהוא עבודה זרה... (מתוך שיחת שדים לר"צ הכהן עמ' 86).

– 'היצר הוא אל זר באדם, ואומנותו היא להביאו לעבודה זרה. הדברים כפשוטם: יצר הרע הוא כח של זרות באדם... זה הכח התוסס המפריז על המידה לאין שיעור ומגביר מידות וכחות שלא במקום הצורך ומסיתם לעבירות ממש. זהו כח של זרות באדם. אם הוא משתלט על האדם, הוא נעשה זר לעצמו זר לזולתו זר לבוראו. לא על חנם נקראת עבודת אלילים עבודה זרה, שהעובד לה נהיה מסויים בזרות.

בכל מידה רעה יש זרות. הרא"ש כתב בארחות חיים (כד): 'ויתרחק מן השחוק ומן הכעס כי מבלבל רוחו ודעתו של אדם'. בלבול זה הוא מסוד הזרות. שלמה המלך ע"ה אמר ורקב עצמות קנאה, וזה פשוטו כמשמעו: המקנא באחרים רואה את הטוב רק אצל אחרים, ואת הטוב שיש בעצמו אינו רואה כלל או מזלזל בו ונעשה כל כך זר לעצמו עד רקבון כחותיו. חמדת כסף ותענוגים ורדיפת כבוד מעבירה את האדם על דעתו עד שמתנכר לעצמו לגמרי, והקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם – היינו מעולמו הפנימי, האמיתי. בעל גאון כל כך זר לעצמו עד שאינו מכיר ואינו רואה כלל את עצמו כפי מה שהוא באמת. ביותר מורגשת ההתנכרות בכעס; אחרי ששכחה חמתו נדהם האדם איך שבשעת הכעס 'לא היה אצל עצמו' – ממש נהפך לאחר בשעת כעסו.

כמו שעל ידי מידות רעות נעשה האדם זר לעצמו, כך הוא נעשה זר גם לזולתו. לתאוה יבקש נפרד, בכל תושיה יתגלע. כל מידה רעה פוגעת באחרים ומפרידה את האדם מכל חבר ועמית. וכמו שמידות רעות מפרידות את האדם מזולתו כך הן מפרידות אותו מבוראו, כי אותן מידות פועלות בין אדם לחברו ובין אדם למקום, ונהיה האדם מתנכר לבוראו.

כח נורא הוא, האל זר, ההופך את האדם להיות זר לעצמו, לזולתו ולבוראו – זר ממש, בלי רגש, בלי הבנה, בלי קשר, בלי אהבה! וכח זה טמון בכל מידה רעה; ומה, אם מקננות באדם כמה

מידות רעות, ולא בדיקות אלא בגסות, והן שולטות עליו? והרי כשרואים שהכעס שולט על מישהו יש לראותו ממש כעובד עבודה זרה, כי הוא כל כך זר להכל עד שהוא קרוב מאד לעבודה 'זרה'... (מתוך עלי שור ח"ב עמ' פב. עע"ש בענין זה בעמ' רמח, תקח).

'בדבר שאלת מעלת כבודו בבית הכנסת אשר עד עתה ישבו הנשים למעלה ורוצות מחדש לישב למטה בהפסק מחיצה כשיעור בינן להאנשים, אם שפיר דמי או שיש איזה קפידא בזה לדינא; – הנכון לעניות דעתי דאף שמותרין לעשות בית הכנסת אשר ישיבת הנשים יהיה גם כן למטה בשהו להאנשים, בהפסק מחיצה שגבוהה י"ח טפחים, אבל ודאי כשהנשים יושבות למעלה עדיף, דזה מפורש בגמרא סוכה דף נ"א שאי אפשר לבא בזה לידי קלות ראש... ולכן אף שודאי אין לאסור כדלעיל, מכל מקום כיון שיש בבית הכנסת מקום למעלה לכל הנשים שרוצות להיות בביהכ"נ, וכן נהגו עד עתה, אין לשנות שישבו מהיום למטה אף בהפסק מחיצה. ובפרט שניכר הדבר שרוצות לזלזל בענין הפסק המחיצה ומתחילות בדבר קל ולבסוף יסלקו גם המחיצה עד שלבסוף ישבו בתערובות ממש, והוא כדרך עצת היצר הרע, שהיום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך כדאיתא בשבת דף ק"ה, ולכן יש ליראי השי"ת למחות מלשנות.

ומה שטוענות הנשים שקשה לפניהן לעלות ומחמת זה רוצות לישב למטה – היא טענה חלושה ואינה אמת, כדחזינן שעד עתה לא עלתה בדעתן שקשה לפניהן העליה, וכדחזינן שבשביל הנאה גופנית הן עולות עוד ביותר מעלות, כל שכן שבשביל כבוד שמים אין בזה קושי מלעלות אלא הוא בשביל לזלזל בהמחיצה ובהרצון לשנות. ובזכות קדושת ביהכ"נ יתברכו מן השמים.

אבל לענין הרב, אם עשה כל מה שביכולתו ולא היה יכול לפעול כלום והנידון הוא אם יעזוב משרתו שהוא פרנסתו – אין לחייבו מאחר שעכ"פ תהיה מחיצה כדין' (אגרות משה או"ח ח"ב מג).

ע"ע אור גדליהו ר"פ אחרי-קדושים.

דף קו

'תני רבי אבהו קמיה דרבי יוחנן: כל המקלקלין פטורין חוץ מחובל ומבעיר. אמר ליה: פוק תני לברא, חובל ומבעיר אינה משנה. ואם תמצוי לומר משנה – חובל בצריך לכלבו מבעיר בצריך לאפרו...'. נראה מפירוש רש"י ורשב"ם שאם צריך את הדם לכלבו אין כאן קלקול שהרי הוא מתקן אצל אחרים, ולכן חייב לדעת רבי יהודה ורבי יוחנן מפני שאינו בכלל 'המקלקלין'. ומשמע מזה שגם דבר שהוא קלקול מצד עצמו, אם הוא מתקן בדבר אחר – אינו פטור משום 'מקלקל'. ואולם מהתוס' משמע שאין נחשב תיקון אלא אם הוא בגוף המלאכה [ואעפ"כ חובל וצריך לכלבו חייב לרבי יוחנן אליבא דרבי שמעון, בגלל לימוד מיוחד ממילה שאף בתיקון מועט חייב, ודין מיוחד הוא בחובל ומבעיר].

והנה הסתפק הפרי-מגדים במוחק שטר שהיה כתוב בו חוב, שמה חייב משום 'מוחק' מפני שאינו קלקול לגביו אלא תיקון [ובבאור הלכה (שם, ג) הביא כמה ראיות לחיוב]. ונראה שתלוי הדבר במחלוקת רש"י ותוס' הנזכרת, שהרי גם כאן יש תיקון מצד אחר, שאינו בגוף המלאכה.

וכן נראה לפרש בזה הדין המובא ברמ"א (שם) שאסור לשבור עוגה שכתובים עליה כעין אותיות. והדגול-מרבבה תמה הלא אינו צריך את המחיקה וגם הוא מקלקל, וגם היא דרך אכילה ומוחק 'כלאחר יד' הוא, וכיון שאינו מתכוין למחיקה אף על פי שהוא 'פסיק רישיה' הלא יש כאן תלתא דרבנן (וצדד

כתב אות אחת נוטריקון (שסימנה בנקודה מעליה, להורות על משמעות תיבה שלמה. רש"י) – רבי יהושע בן בתירא מחייב וחכמים פוטרים.

וכן הלכה. ובכלל זה כגון שכתב מ' לציון מספר ארבעים – פטור (עפ"י רמב"ם יא, ג).

ב. הכותב שתי אותיות בהעלם אחד – חייב. בשתי העלמות – רבן גמליאל מחייב (שאינן ידיעה לחצי שיעור) וחכמים פוטרים.

א. הלכה כחכמים שיש ידיעה לחצי שיעור (רמב"ם שגגות ו, ח).

ב. מרש"י משמע שאפילו לא נודע בינתים אלא שהיה לו שהות מספקת לידע, כגון אחת בשחרית ואחת בין הערבים – חייב. והתוס' והרי"ד חולקים (וע' בירושלמי).

ג. בירושלמי נסתפק לרבן גמליאל אם חצי זית במזיד מצטרף לחצי זית בשוגג (לחייב חטאת).

דף קה; פרק שלשה עשר

קנט. א. מהו שיעור אריגה להתחייב עליה בשבת?

ב. העושה שני בתי נירים – כיצד?

ג. אלו קריעות חייבים עליהן בשבת ואלו פטורים?

ד. האם מותר לקרוע בגדים מתוך חימה?

א. לדברי חכמים, האורג שני חוטים חייב, בין שמתחיל לארוג בין שמוסיף על אריג קיים. [ואם משלים בכך את הבגד, חייב אפילו בחוט אחד. גמרא קד: רמב"ם ט, יח].

לרבי אליעזר, המוסיף על האריג – חייב אפילו בחוט אחד. והאורג בתחילה חייב רק בשלשה חוטים. כן שנינו במשנתנו. ורבי יצחק שנה: שני חוטים. ופרשו שאין כאן סתירה אלא יש חילוק בין חוטים עבים לדקים; יש אומרים בעבים שלשה ובדקים שנים ויש אומרים להפך.

א. הלכה כחכמים (רמב"ם שבת ט, ח).

ב. נחלקו הדעות בירושלמי האם רבי אליעזר מחייב באורג חוט אחד על שני חוטים ארוגים, או

רק במוסיף על שלשה חוטים ויותר (ע' בראשונים כאן ובספר אפיקי ים ח"ב ד, ד).

אין האורג חייב אלא כשארג [שני חוטים] כמלא הסיט.

א. הסיט; לפרש"י הוא המירווח המקסימלי שבין האצבע לאמה. ויש מפרשים בין האגודל לאצבע

(רמב"ם בפיה"מ ובהל' שבת ט, ז). וכתב הרמב"ם (שבת ט, יח ובפיה"מ) שהאורג חייב בחוט ששיעורו

רוחב שתי אצבעות דהיינו חצי טפח [ונראה מדבריו ש'מלא הסיט' אינו זהה ל'רוחב הסיט', שרוחב הסיט

הוא חוט שארכו כשני טפחים (ע"ש בהלכות ז י-ט), פי ארבע ממלא הסיט].

ב. אם השלים את הבגד – חייב אפילו בפחות משיעור זה (עפ"י ירושלמי; שבט הלוי ח"א קג).

ג. האורג פחות מכמלא הסיט – הרי זה בכלל חצי שיעור שאסור מן התורה (ע' בראשונים לעיל עד

על כלל מלאכות שבת, ועוד). ויש מחלקים: דוקא באורג פחות ממלא סיט אסור מהתורה, אבל

אורג חוט אחד אינו אסור אלא מדרבנן (עפ"י מגן אבות לעיל עג. הובא במנ"ח מוסך השבת מלאכות

'אורג' ועושה בתי נירין'. ואילו בשו"ת באר יצחק (או"ח יד, א) נקט כהנחה פשוטה שאיסור תורה הוא. וע' אבני

נזר קפו רא; חזון יחזקאל ביצה ד, ב).

וישנן דעות הסוברות שאין חצי שיעור אסור מהתורה באיסור עשיית מלאכה בשבת (ערמב"ן ור"ן לעיל צד: חכם צבי פו; שפת אמת לעיל עד).
 בשפת הבגד (שאורגים שם חוטים על פני כולו, לאור חוטי השתי. רש"י) – חייב בשני חוטים על רוחב שלשה בתי נירים [כשיעור צלצול (= חגור) קטן, שאינו רחב יותר משלשה בתי נירים].

ב. העושה שני בתי נירים, בנירים ובקירוס – חייב.
 לפרש"י ור"ח, משחיל שנים מחוטי השתי בתוך שתי לולאות (= חורי הליץ) שבגול האריגה. וכן משחיל ב'קירוס' – מעין מסרק המכה על חוטי הערב.
 ויש מפרשים: עושה בתי נירים – מתקין את חורי הליץ על מסגרת הנירים שבגול.
 וכמה ראשונים פרוש שהוא מין אריגה/סריגה מסוים (המכונה 'ספראנג'), וה'בתים' הם הנקבים הנוצרים באריג, ומשעשה שנים מהם – חייב (עפ"י הערוך, מאירי, וכ"מ ברמב"ם). ולשיטה זו יש להסתפק אם השחלת החוטים בחורי הליץ נחשבת מלאכה דאורייתא (עפ"י שבט הלוי ח"א קב).
 וכן העושה נפה וכברה – חייב.
 בכלל זה כל מיני סריגות ושאר דברים שעשייתם בתים בתים – הרי אלו תולדות מלאכת 'עושה שני בתי נירין' (רמב"ם ט, טז).

ג. הקורע על מנת לתפור שתי תפירות, כגון שקורע בבגד לצורך יישור 'כיסים' – חייב. קרע שלא על מנת לתקן – פטור, שכל המקלקלים פטורים.

שיעור הקריעה אינו מפורש, ואחרונים כתבו שאינו חייב אלא בקריעת שתי תפירות (עפ"י מנחת חינוך 'הקורע'. וכן פרוש אחרונים דברי משנתנו 'המקלקל ע"מ לתקן – שיעורו כמתקן'. ע' אפיקי ים ח"ב ד, ה; שפת אמת וחדושי הנצי"ב כאן).

הקורע על מתו – אם היה צריך לקרוע עליו, כגון קרובו או חכם וכל אדם כשר שמת, או אף מי שאינו כשר אם נוכח בשעת פטירתו – חייב, שהיא לו תיקון [ויצא ידי חובת קריעה אעפ"י שמחלל את השבת].
 במת אחר – פטור.

לפרש"י, אפילו במת שצריך לקרוע עליו, אינו חייב אלא לרבי יהודה המחייב על מלאכה שאינה צריכה לגופה, אבל לרבי שמעון פטור. והתוס' חולקים וסוברים שמלאכה הצריכה לגופה היא כיון שמצוה לקרוע.

הקורע בחמתו – פטור, שמקלקל הוא. (ואף על פי שמשכך בכך את חמתו אינו 'מתקן' בכך, אדרבה מרגיל הוא את יצרו לבוא עליו. רש"י). ואם עושה כן כדי להטיל אימה על אנשי ביתו, אין זה קלקול וחייב לרבי יהודה, ולרבי שמעון פטור משום 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'.

ומדברי הרמב"ם נראה [דלא כרש"י ותוס'] שבכל אופן שקורע בחמתו – חייב, משום שמשכך את יצרו בכך (עפ"י מגיד משנה ח, ח ועוד).

ד. רבי שמעון בן אלעזר אומר משום חילפא בר איגרא שאמר משום רבי יוחנן בן נורי: המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כלים בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו – יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שכך אומנותו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך ומחר אומר לו עשה כך עד שאומר לו לך עבוד עבודה זרה, והולך ועובד (לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר). ואולם כדי להטיל אימה על אנשי ביתו במקום הצורך – מותר הדבר, כדרך שנהגו כמה מהחכמים.

א. יש סוברים שאין התר אלא בכגון שבירת כלים שבורים או שאר דברים פחותי ערך, משום 'בל תשחית' (סמ"ק, ספר החינוך, מהרש"א). ויש מתירים בכל אופן (עתוס' קדושין לב. הגהות מיימוניות מלכים ו).

ב. אעפ"י שמוותר לשבור כלים כדי להטיל אימה על אנשי ביתו, ראוי לכל חכם שלא ירגיל עצמו בכך, שמה ילמדו ממנו אנשים שאינם מהוגנים (מאירי).

דפים קה – קו

קס. מהו שיעור חיוב למלבן, מנפץ, צובע וטווה?

שיעור המלבן, המנפץ, הצובע והטווה – חוט אחד שארכו כמלא רוחב הסיט כפול.

א. כאמור לעיל, לפרש"י ה'סיט' הוא המירווח שבין האצבע לאמה, ובכפלים מכשיעור זה הוא מתחייב. ולדברי רב חייא בר אמי, הוא כשיעור המירווח שבין האגודל לאצבע כשפושט את ידו.

לדעת הרמב"ם (פ"ט) 'סיט כפול' גודלו ארבעה טפחים.

ב. השיעור הנזכר אמור בחוט או בגיזות צמר וכדו' שאפשר לעשות מהם חוט באורך האמור. אבל המכבס את הבגד אינו חייב בפחות משלשה על שלשה, שהוא שיעור חשיבות 'בגד' (עפ"י רמב"ן קיא; רמב"ם שבת יח, יג ובמגיד משנה ט, יא. והוא הדין לענין צובע בגד. מנחת חינוך מלאכת הצובע).

דף קו

קסא. האם כל המקלקלים בשבת פטורים?

שנינו: כל המקלקלים פטורים. ושנה רבי אבהו: חוץ מחובל ומבעיר, שאף על פי שהם מקלקלים – חייבים. ורבי יוחנן חלק ואמר שגם אלו פטורים, מלבד חובל שצריך את הדם לכלבו, מבעיר וצריך לאפרו, שאינם בכלל 'מקלקלים' ממש וחייבים עליהם. והעמידו בגמרא דברי רבי אבהו כשיטת רבי שמעון, אבל לרבי יהודה – גם חובל ומבעיר המקלקלים פטורים, כפשט לשון המשנה.

א. מתוך פירוש רש"י נראה, וכן פירש רשב"ם, שרבי אבהו סבר כרבי שמעון ורבי יוחנן סבר כרבי יהודה. ולדעת התוס' רבי יוחנן סובר שלרבי שמעון פטור מלבד במקום שיש קצת תיקון כנ"ל, ולרבי יהודה פטור בכל אופן, אפילו בצריך לכלבו / לאפרו.

הרמב"ם (א, יז) פסק שהמקלקל בחבורה פטור כשאר כל המקלקלים [ומשמע אף בצריך הדם לכלבו. ע"ש]. ויש שפסקו לחייב (עפ"י תרומת הדשן רסה – עפ"י התוס'. וע' בשו"ת חות יאיר קנח).

ב. מדברי רש"י יוצא שאם יש תיקון בדבר אחר, כגון חובל בשביל שצריך דם לכלבו או מבעיר לצורך האפר, אין זה נחשב מקלקל אלא מתקן משום התיקון הנעשה לצורך אחר [לרבי יהודה המחייב על מלאכה שאינה צריכה לגופה ומחשיב צורך צדדי לחייב בגללו].

ואולם לפירוש התוס' אין נחשב תיקון אלא אם מתקן בגוף המלאכה. ולרבנו תם – באותה שעה ממש שנעשית המלאכה.